

Советбек БАЙГАЗИЕВ

Мугалимдин китеп текчесине

**ЧЫГАРМАЧЫЛ ИЗДЕНУУНУ ӨКСҮТКӨН
ПЕДАГОГИКАЛЫК ДОГМАЛАРДАН
ОКУУЧУНУ ӨСТҮРҮП-ӨНҮКТҮРҮҮНҮН
ДИАЛЕКТИКАСЫНА КАРАЙ**

2017-жыл

УДК 398

ББК 82.3(2км)

Б 18

Рецензент:

Абдыкерим Муратов- педагогика илимдеринин доктору, профессор

Б 18 Байгазиев Советбек

Чыгармачыл изденүүнү өксүткөн педагогикалык догмалардан окуучуну өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай (мугалимдер үчүн)

ISBN 978-9967-08-635-7

Китепте окутуу процессинде мугалимдин чыгармачыл демилгесине жана жаңычыл изденүүлөрүнө тоскоол болгон кээ бир педагогикалык догмалар жана терс көнүмүштөр жөнүндө, алардан арылуунун зарылдыгы тууралуу ынанымдуу, далилдүү сөз болуп, окутуу ишинде жаңы инновациялык чечкиндүү кадамдарды жасоонун, педагогикалык чыгармачылыкты өксүткөн догмалардан окуучуну өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай жол алуунун өктөм керекчилдиги тастыкталат. Ушундай эле улуу жазуучу – педагог Ч.Айтматовдун окутуудагы жана тарбиядагы авторитардык догмаларга жана көнүмүштөргө каршы ой, идеялары талдалып, мугалимдерге эске ала турган сабак катары тартууланат.

Б 460400000-16

УДК 398

ББК 82.3(2км)

ISBN 978-9967-08-635-7

Байгазиев С., 2017

І Бөлүм

Жаңычыл изденүүнү өксүткөн педагогикалык догмалардан окуучуну өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай

Педагогикадагы догма жана диалектика деген үлкөн маселенин айланасында акыл тегеретип, ой чуркатуунун ылайыгы бар. Окутуу практикасында эмне көп? Догма көп, формалдуулук көп. Дүйнөдө болобу, Кыргызстанда болобу, мектептерде сабактын, окутуунун үстүнөн жеңил «жылгаяк тебүү» арбын кездешет. Бизге догма, формализм эмес, окуучунун инсанын (личностун) өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикалык, педагогикалык маданияты зарыл.

Сөздү билим берүү мейкининде болуп өткөн бир окуя-тарыхтан, окуя-сабактан баштоону оң көрөбүз. Кеп, мисалдын КМШ аймагынан алынгандыгында эмес, кеп анын маңызында жана бизге берген сабагында.

1. Ийгиликтин иллюзиясы

Россиялык белгилүү мугалим Т.И.Елисеева менен болгон төмөнкүдөй педагогикалык окуя бизди ойго салат. Бул факт ар бир педагогдун өзүнүн сабак берүүчүлүк ишмердигине сын көз менен карап эмгектенишине өбөлгө болот деген ойдобуз. Т.И.Елисеева тарых сабагында өзүнүн кең кругозорун, эрудициясын көрсөтүп, тарых боюнча маалыматтарды аябай мол билерин демонстрациялап, класстагы окуучуларга цифраларды, фактыларды, архивдик сейрек маалыматтарды, окуялардын хронологиясын жамгырдай жаадырып, “мөндүрдөй” төгүп сабак өтүп жүргөндүгүн, ошол жайнаган фактыларды жаттаттырып, окуучулардын тилин “сайратып тургандыгын” балдардын анын лекцияларын ооздорун ачып, таңыркап угушканын, ал буга ичинен сыймыктанып, өзүн эң мыкты мугалим катары сезип келгендигин жазат. Бир күнү Татьяна Ивановнанын сабагына билим берүү маселелерин “чемичкедей чаккан” И.В.Гиттис аттуу тажрыйбалуу методист-текшерүүчү өйдөкү инстанция жактан келип катышат.

Текшерүүчү-методисттин эки саат бою сабагын сын көз менен талдаганы Т.И.Елисеева үчүн күтүүсүз болот жана эсин эки кылат. Көрсө, Татьяна Ивановна окуучулардын алдында өзүнүн монологун гана айта бергенге көнүптүр. Окуучулардын жаттамачылык билимине, репродуктивдик мүнөздөгү жоопторуна 4-5-деген бааларды коюу менен канааттанып келиптир. Класстагы балдар эжекесинин даяр маалыматтарын былк этпей угуп отуруу менен гана чектелишип, анын айткандарын кайталап жооп бергенге адат алышыптыр. Демейде “тили буудай кууруп” жооп берчү окуучулар текшерүүчү-методисттин оңой эле, бирок проблемалуу мүнөздөгү суроолоруна мукактанып жооп бере алышпай, өз алдыларынча ой жүгүрткөнгө көнүшпөгөндүгүн көрсөтүп коюшуптур. Ал эми Татьяна эже болсо, класста балдарды окуу ишмердигинен ойлонуу, толгонуу, изденүү түйшүгүнөн оолак кармап, негизинен тышкы эффекттерди туудурган чечен риториканын алкагында иш жүргүзүп келгендигин айгинелеп коёт. Мына ошентип, мен мыктымын деген мугалимдин текшерүү учурунда өзүн көп жагынан “педагогикалык жетишкендиктин” иллюзиясы менен алдап келгендиги ачыкка чыгып, Елисеева мындай капылтапыл айтылган чындыкка көнө албай, психологиялык кыйын абалга тушугуп, жонунан “кара тер” кетет.

Бирок да, акыры, бул текшерүү ага эмнеси болсо да чоң сабак болуптур.

2. Класстагы сабак – кош канаттуу куш сыяктуу

Т.И.Елисееванын бул мисалы профессор Исак Бекбоевдин мына мындай деп айтканын эске түшүрөт: «Эгер бала анын окуусунда жалгыз мугалим гана активдүү роль ойнойт да, ал өзү эч бир роль ойной албайт деп эсептесе, жөн эле сабакка келип тынч отуруп, мугалимдин айткандарын угуп, кайра аны кайталап айтып бергендиги жетиштүү деп ойлосо, анда бул өзүнчө эле балээ».

Сабакта мугалим роль ойнойт, окуучу роль ойнобойт деген баланын түшүнүгүн эмне үчүн И.Бекбоев тынчсызданып “балээ” катары баалап жатат? Педагогикалык теориянын көз карашынан

алганда окуу-тарбия процесси же сабак дейли - бул образдуу айтканда, кош канаттуу куштун өзү. Ал куштун бир жак канаты мугалим болсо, экинчи канаты окуучу. Ал эми куш учуш үчүн эки канаты тең шилтениш керек. Жогорудагы Т.И.Елисееванын сабагында (Ал эми кийин новатор мугалим болуп чыккан). “куштун” мугалим жак канаты салыштырмалуу түрдө иштеп, окуучу жак канаты иштебей отурат. Догматикалык жаттоонун алкагындагы окуучу учууга дем бере албайт. Окуучу И.Бекбоев жазгандай, сабакта мугалим гана роль ойнойт, мугалим гана “учат” деп ойлонгонго көнгөн. Анан кантип сабактын кушу өйдө көтөрүлүп учсун. Окуучу жак канаты сенек болуй, педагогикалык куш уча албай жатса, анан бул балээ эмей эмне?

Окутуу процесси деген нерсе, дагы айталы, кош бирдиктүү процесс. Бул процесс өз ичине өз ара ашташып, бири-бирине жуурулушуп турган эки башталмадан турат: Биринчиси – мугалимдин **окутуу ишмердиги**, экинчиси – билимди өздөштүрүү боюнча окуучунун **иш-аракети, окуусу** (учение). Окутуу процессинде ушул эки башталма бири, бири менен эриш-аркак активдүү кыймылга келгенде гана билим-тарбия алуу жана окуучунун өнүгүшү деген нерсе жүзөгө аша баштайт, башкача айтканда, “сабактын кушу” эки канатын тең шилтеп көкөлөп учат.

Биздин педагогикабыздын бир орчундуу аксаган жери, көп мугалимдердин окутуу практикасында баланын окуу ишмердиги, активдүү окуусу (учениеси) таназар алынбай, экинчи планда калып келет. Биздин класстарыбызда көпчүлүк учурда жогорудагы мисалдагыдай, мугалимдин монологу үстөмдүк кылып келди. Маселен, образдуу айтканда, мугалимдин милдети балдарга комуз үйрөтүү. А бирок ушундай чертиш керек деп, мугалим 45 мүнөт бою комузду өзү черте берет. А чындыгында, маселе окуучуларга комуз черттирүүдө турат го. Сабакта окуучу комуз чертпесе, ал комузду кантип үйрөнөт?

3. Окуучу – “эстеп калуучу аппарат” эмес!

Туура, монолог да керек, аны такыр чанып таштоого болбойт. Жакшы, таасирдүү монологдор болот. Бирок бул жерде жаман нерсе момунда болуп атат. Жаман нерсе, өзүнүн үстөмдүгүн

орнотуп, өзгөнү сүйлөтпөй өзү гана жаагын жанып сүйлөй бергенге көнгөн мугалимдин менин аныктамаларымды, теоремаларымды, түшүнүктөрүмдү, окуу программасы тартуулаган мазмунду, окуу китебинде жазылып турган белен маалыматтарды, коом небак ачып, тактап койгон чындыктарды окуучу бала элпектик жана тил алчаактык менен шектенбей кабыл алып, кайра аны төкпөй-чачпай ошол калыбында кайталап берүүгө милдеттүү деп эсептегендигинде. Жаман нерсе, мугалимдин өзүн, Салижан Жигитов айткандай, “абсолюттук чындыкты куржунуна салып алгандай” сезип, окуучу деген педагогдун ошол “абсолюттук чындыктарын” эки анжы болбой кулагына илип алып, жадыбалдай жатташы керек деп түшүнгөндүгүндө. Ушундай түшүнүктүн, позициянын негизинде жүргүзүлгөн окуу процессин кескин сынга алып, окумуштуу Г.Н.Волков минтип жазат: “Окуу процесси өзүнүн бүткүл турушу менен маалыматтардын мугалимден окуучуга механикалык түрдө өтүшүн элестетет. Бул процессте мугалим даяр маалыматтарды алып жүрүүчүнүн жана өткөрүп берүүчүнүн функциясын аткарса, ал эми окуучу болсо, эстеп калуучу аппарат сыяктуу”(Г.Н.Волков Социология науки – М., 2007, 278-б.). Чынында эле, мындай окутууда окуучу окуу материалын образдуу айтсак, магнитофондун лентасы сыяктуу өзүнүн эсине ой жүгүртүүсүз сактап калып жатат. Мугалим талап кылганда ошол информацияны механикалык түрдө кайра кайталап “сайрап” берүүдө. Бул жерде бала робот сыяктуу болуп жатпайбы. Маселен, Бишкек шаарынын бир мектебинин 5-классынын окуучусу акын Токтогулдун бир ырын мугалимдин тапшырмасы менен жаттап келип, “5” деген баа алган. А бирок Кыргыз билим берүү академиясынын окумуштуу-методисти ал окуучу менен аңгемелешип сурамжылай келгенде, шаардын микрорайонунда туулуп өскөн бул “отличник” бала Токтогулдун ошол ырындагы ондон ашык кыр гыз сөзүнө такыр эле түшүнбөгөндүгүн айгинелеген. Сөздөргө түшүнбөгөндөн кийин, демек, бала ырдын маңызына да түшүнгөн эмес. Бирок “5” алган. Эмне үчүн? Себеби мугалим окуучунун личность катары эмес, “магнитофондун лентасы” өңдүү сүйлөгөнүн баалаганга көнүп калган. Окутуунун мындай стили баланын интеллектисин, өз алдынча ойломун кичинекейинен майып кылып коюуга жөндөмдүүлүгү менен

кооптуу. Маркум философ Э.Ф. Ильэнков минтип абдан туура жазып кеткен: “Адамдын денесинин башка органдарын майып кылганга караганда, ой жүгүртүү органын майып кылуу алда канча оңой. Аны даарылап айыктыруу кыйын, өтүшүп кетсе, кийин мүмкүн эмес. Интеллекти жана мээни кийпин кетирип бузуунун бир сыналган “туура” жолдорунун бири – бул билимди формалдуу жаттоо. Ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгү шал болуп калган адамдар дал ушундай жол менен турмушта пайда болот. Бул өндүү адамдар алган билимдерин турмуш реалдуулугу менен айкалыштыра алышпайт. Кайра, кайра кайталоолор менен бекемделе берген механикалык жаттоочулук (муну окуунун энеси эмес, өгөй энеси десек туура болот), дагы айталы, акыры мээ менен интеллектин убалына калып тынат” (Ильэнков Э.Ф. Об идолах и идеалах. – Москва, 158-бет.)

Окуучуну “эстеп калуучу аппарат” сыяктуу көрүп окутуунун жана тарбия берүүнүн турмуштагы кейиштүү натыйжаларын, башкача айтканда, интеллектиси бечел калып, догматикалуу ойлонуунун алкагында камалган адамдык типтин айлана-тегерекке канчалык зыяндуу экендигин кыргыздын улуу жазуучусу Чыңгыз Айтматов өз чыгармаларында кашкайта даана чагылдырганы эсте турат.

4. Тансыкбаев менен Кочкорбаев сыяктуулар кандай “уядан” учуп чыгат?

Ч.Айтматовдун романдарындагы Тансыкбаев, парторг Кочкорбаев өзүнүн жекече пикири, менчик позициясы, инсандык өз алдынчалыгы жок, айланага даяр жоболордун «көз айнеги» аркылуу караган, принциптер, эрежелер менен эреже болуп катып калган, бирок алардын духун түшүнбөй тамгаларын жаттап алган, жандуу турмушту түз сызылган схема сыяктуу көргөн догматик пенделер. Мындай типтердин турмушка жаралышына бир жагынан мектепте баланы «эстеп калуучу аппарат» катары көргөн догматикалык окутуу себепкер десек жаңылышпас элек. Тансыкбаев, Кочкорбаев – булар өйдөтө Э.Ф.Ильэнков айткандай, бала кезден «интеллектинин жана

мээнин кейпин кетирип, бузуунун» педагогикалык терс натыйжаларынын тирүү символдору.

5. “сакадай бою сары алтын” жана “жаңы гана жааган аппак кардай”

Мындай типтеги окутууга алдыңкы педагогикалык теория те алда качантан бери эле альтернативаны издеп да келатат, сунуш кылып да келатат. Бирок теориянын айтканына педагогикалык практика көп учурда кулак какпай, өз көнүмүшүнө ыктап турганы турган. Ал альтернативдүү окутуунун маңызы мында туруп атат. Альтернативачыл педагогика муну айтат: Биринчи иретте, балага карата болгон көз караш өзгөрүш керек, бала деген ар кандай билим маалыматтарынын ыкыр-чыкыры менен толтурула бере турган челек эмес, ал — алоолонтуп жандыра турган факел. Ошол эле Т.И.Елисеева минтип жазат: “Дароо эле айтам: окуучу мен үчүн аты чоң тамгалар менен жазыла турган адам. Анын ички потенциалы чексиз бай. Ага ушуну түшүндүрүү керек. Окуучунун “сакадай бою сары алтын.” “Сары алтындын” ачылышына шарт түзүү гана зарыл”. Ал эми Кыргызстандык атактуу Эл мугалими Б.Исаковдун окуучу жөнүндөгү ою да Т.И.Елисееванын идеясына үндөш: “Ар бир окуучу мен үчүн кымбат, жаңы гана жааган аппак кардай балалыктын таза дүйнөсү-асыл дөөлөт эмей эмне. Ар биринде таң калаарлык шык, жөндөм, талант бугуп жатат” (Бектур Исаков).

6. Толубай сынчынын педагогикалык осуяты же элдик акылмандыктын гүлазыгынан азыктануу – бүгүнкү окуу-тарбиянын муктаждыгы

Кыстырып айтып өтүүгө туура келет, Т.И.Елисееванын “Сакадай бою сары алтын”, Б.Исаковдун “жаңы гана жааган аппак кардай” деген сөзүнөн улам Алыкул Осмоновдун “Толубай сынчы” поэмасы көз алдыга келип жатат. “Толубай сынчыда” “Кармыш кулдун бозу” деген бир ат бар. Бул жылкыга

катардагы эле демейки унаа катары, күндөлүк чарбачылыкка пайдалана турган жумушчу ат катары карашып, кулун, тай кезинен жанын койбой жонун жоорутуп минишип, ойго-тоого жүк жүктөп шайын кетиришип, акыры ал бечараны “кыбырап сылтый баскан, кырчаңгы, арык, ачка, эшек кейпиндеги” чобурдун деңгээлине чейин жеткизишкен. А бирок бул чобур зилинде тулпар тукумунан болуп, энесинен күлүк туулган жаныбар эле. Жайнаган көп элдин ичинен жалгыз гана Толубай сынчы Кармыш кулдун жаман бозунан тубаса күлүктүн сынын көрүп, акыры илкий баскан чобурду сурап алып, көзгө көрүнбөгөн көмүскө жерде баладай бапестеп кырк бир күн багат, таптап табына келтирип, тулпар катары тирилтип, соңунда жарышса жан жетпеген, кууса мал жетпеген, учкан куш менен жарышкан күлүккө айлантат. Бир сөз менен айтканда, Толубай сынчы-саяпкер жаман боз аттын жерге көмүлгөн тагдырын кайра жаратып, күлүктүгүн өзүнө кайтарып берет. “Кармыш кулдун бозунун” тагдырында болуп өткөн чукул бурулушка байланыштуу Ысык-Көлдүк даанышман Мойт Акенин төмөнкү сөзүн эстөөгө туура келет: “Саяпкери жарашса, күлүккө канат бүткөндөй болот. Мыкты саяпкер күлүктүн табын гана билбестен, күлүктүн көөнүн да табат. Анын эч жерине керт кетирбестен, ичи-тышына кир жугузбастан, күлүк менен кадимкидей баарлашып, кирпигин, жүнүн, туягын, жал-куйругун карап, ысык-суук аралатпай, алдан-күчтөн тайгылтпай, сылап-сыйпап, астейдил барктап-баптап асырайт. Өз тарабынан күлүк да муну сезет, туят. Жылкы жаныбар акылдуу эмеспи. Мына ушунун өзү күлүк менен саяпкердин сүйлөшүүсү болот, өз ара көңүл табышкан саяпкер менен күлүк бири-биринин шагын сындырбайт. Саяпкердин зоболосун көтөрүп, табына келген күлүк көкүлүн желге сапырып, эл көзүнө көрүнүп, көрктүү кенен арыш таштайт. Эгерим, кандайдыр бир себеп менен күлүктүн шамы күйбөй, бактысы ачылбай, мөөрөй алып бере албай калган шартта да, анын шагын сындырбоо керек. Демейде адам муну байкабаганы менен, жылкы жаныбар ээси менен кабарлашып турат. Ошондуктан жылкыны эч качан башка чаппоо керек. Өзгөчө күлүктү башка чапса, анын касиети кайтат, көңүлү сууйт. Ээсине таарынган күлүк, кандай табы келип турса да, чечилип тер төгүп чуркабай коюшу мүмкүн”. Мойт Акенин бул сөздөрү эмне деген укмуш сөздөр. Көрсө, күлүктү күлүк кылган нерсе, ага

берилген жем-чөп, толтура тоют эмес, саяпкердин аёлуу адамгерчилиги, сылап-сыйпаган сылык мамилеси экен. Жарыктык жылкыны күлүк кылган саяпкердин мээримси экен. Бул өзүнчө эле бир ачылышка тете сөз го. Толубай сынчынын дал ушундай айбанаттын сырын, жан дүйнөсүн туюп турган, аяп турган кылдаттыгы, гуманисттик асылдыгы чобур аттын бактысын ачууга себеп болуп берди. Толубайдын жан дүйнө аярлыгы, аруулугу, акыл бийиктиги, Мойт Акенин өйдөкү алтындай акыл асылкечтиги кыргыз элдик педагогикасынын гуманизминин тереңдерди жиреген улуу көрүнүшү. Балага да дал ушундай кылдат, мээримдүү, адамкерчиликтүү мамиле зарыл. Мээрим-педагогиканын кыймылдаткыч күчү, “мугалими күндөй тийсе чачырап, окуучусу бажырайып гүлдөй жайнап ачылат” деген сөздөр бекеринен айтылбайт экен го. Кыстарып айта кете турган нерсе, Толубай кемпири экөө боз атты минип, белгисиз тарапка сызып бараткан кезде, арттан куугунчулар кууп жете келет. Хандын адилетсиз жазасынан улам азиз болуп калган Толубай сынчы арттагы дүбүрттү угуп, кемпиринен кандай аттар экен деп сурайт. Кемпири артка кылчайып, такымдап кирип келген күлүктөрдү мүнөздөп берет. Ошондо Толубай жете келген жээрде кашка аттын маңдайы, мээси жука, күндү карап чап, жетпей артта калат дейт. «Чоң күрөң боз» болсо, бу жаныбардын туягы жука, таштакка сал деп кемпирине кеңеш берет. Кемпири чалынын айтканын айткандай кылганда, жээрде кашка менен Күрөң боз караандабай артта калат. Бул жерде айталы дегенибиз, Толубай сынчы ар бир жылкынын жекече өзгөчөлүгүн, индивидуалдуулугун туюп, билип турган. Сынчынын артыкчылыгы ушунда. Кеп ат жөнүндө болуп жатса да, бул биз үйрөнө турган сабак. Бул жерде элдик педагогиканын акылман нускасы жатат. Бул-каймана, кыйгытып ишара кылынган өзүнчө бир педагогикалык символ. «Толубай сынчы» чыгармасынан бүгүнкү мугалим ар бир баланын жекелигин табуу, ар бир кулунчакка индивидуалдуу мамиле жасоо философиясын үйрөнсө болот. Чынында эле, элдик педагогикабыз образдуу туюнтулган, адабий метафораларга оронгон идеяларга канчалык бай жана бүгүнкү инновациялардын заманында этникалык кыртыштагы өлбөс гуманисттик баалуулуктарды өздөштүрүү мугалимди канчалык байытмак.

Кыскасы “Толубай сынчы” чыгармасынын педагогикалык таалиминен улам дагы эмнени айта кетели деп отурабыз. Чын чынында, терең карасак, ар бир бала өзүнчө бир жаткан күлүк. Ар окуучунун ары тереңинде күлүктүн күчү бугуп жатат. Балдардын ар биринин ичинде учууга канат бар экен. Бирок өкүнүчтүү нерсе, көп учурда биз өзүбүздүн ийкемсиз мамилебиз жана методикабыз менен, авторитардык өкүмчүлдүгүбүз менен “тубаса тулпардын туягын ташыркатып”, басмырлап, баланын өзүнө болгон ишеничин кыйратып, барып, барып, күлүк төрөлгөн чүрпөнү “чобур” инсанга, башы “абсолюттук чындыктарга” толгон “челекке” айлантып коюп жатпайбызбы.

7. Артта калган окуучуну лидерге айланткан бүгүнкү күндүн Толубайы же Бектур Исаковдун өрнөгү

“Класста арткы партада отурган, өмүрү сабакта кол көтөрбөгөн, класска кирип-чыгып жүргөнү эле болбосо, такыр байкалбаган, анысы аз келгенсип, уялчаак, тартынчаак, жалтаң, үнү үлдүрөп араң чыккан балдар, кыздар болот, - деп бир жолу чечилип, Бектур агай аңгеме курган эле. 8-класста ошондой балдардын бири бир күнү сочинениенен 40тан ашык орфографиялык, пунктуациялык, стилистикалык ката кетириптир. Агайы жазуу ишин кызыл-ала кылып текшерет да, ал окуучуну сабактан кийин жалгыз алып калып, сочинениесин өзүнө көрсөтөт. “Карачы, - дейт Бектур агайы, - канча ката кетиргенсиң, сени уят кылбайын деп, мен атайы класска көрсөткөн жокмун. Классташтарың муну көрсө эмне дейт, сен жөнүндө кандай ойдо калат? Кой, мындай окушуң болбойт, сен намыстанышың керек, сен да атанын баласысың да. Ал эми бул каталарың экөөбүздүн ичибизде эле болсун”, - деп кеңешин берет. Ушул жолугушуудан кийин Бектур агай бул балага такай көңүл буруп, доскага көбүрөөк чыгарып, талаш-тартышка аралаштырып, кээде аны менен жекече сабат сабагын алып барып, атайын тапшырмаларды берип, иштете баштайт. Барган сайын баланын жазуу иштеринде каталар улам азая берет. Азайган сайын агайы: “Сенин ой жүгүртүүлөрүңдө,

сабаттуулугунда өсүш бар, азаматсың, сенин колуңан көп нерсе келерин мен билгем, дагы чамда, мен сага ишенем”, - деп далыга таптап, көтөрмөлөп турган. Бара-бара агайы камкордук көргөн бала жазуу иштерин катасыз жазып калат. “Ошентип отуруп ал бала кийин таптакыр ачылбадыбы, - деген Б.Исаков көздөрүн кубана күлмүндөтүп, - 10-11-класстан мыкты окуп, баягы тартынчаактыгы жоголуп, абыдан активдешип, таскагы чыгып, класстагы лидерлердин бирине айланып, а түгүл менин үлгүмдө сабак өтүп жүрдү”. Мынакей, педагогикалык зор ийгилик, реалдуу педагогикалык натыйжа! Бектур Исаковдун жогорудагы “Ар бир окуучу мен үчүн кымбат, ар биринде таң калаарлык шык, жөндөм, талант бугуп жатат” деген сөзү бекер эмес экен. Гуманист педагог ошол бугуп жаткан талантты Толубайчасынан ачуунун ак жаркын өрнөгүн көрсөтүп отурат. “Бектур агайдын башкалардан айырмаланган бир орчундуу өзгөчөлүгү – деп эскерет кечөөкү окуучусу Токтобүбү Ниязалиева, - ал арткы парталарда үндөбөй отурган, сабакты сураса, баштарын жерге салган ыкшоо, жалкоо, уяң окуучуларга кадалана көңүл бурар эле. Агай ошондой окуучуларга сөз берип, сүйлөтүп, колдоп, “камчылап”, сүрөп жүрүп отуруп, акыры алдыңкы окуучулардын катарына теңеп койчу”

8. Педагогикалык догмалардан окуучуну өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай

Педагог ар бир жеткинчектен, ар бир кулунчактан Толубай сынчы жана Бектур Исаков сыяктанып, күлүктүн потенциалын көрө билип, ар баланы ачыла элек талант, кенч катары санап, эл макалы менен айтканда, бүгүн жерде жаткан жумуртка, эртең асмаңдан учкан куш болоруна, азыркы туяк эртеңки тулпар экенине терең ишенип, өзүнүн педагогикалык миссиясын “жаш чырпыктардагы” ошо табият тартуулаган талантты ачуудан, таптоодон, күлүккө саяпкер болуудан көрсө, анда альтернативдүү окутууга өтүүгө мугалимде идеялык, жаңыча көз караштык базанын түптөлгөнү ошол.

Эскичил окутууга кайчы жаңыча, альтернативдик окутууга көчүүгө негиз болчу дагы бир шарт бар. Бул – мугалимдин окутуу процессинде бала өз мүмкүнчүлүгүн өзү ачат, өзүнүн тулкусунда

катылып жаткан «күлүктүн» потенциалын өз күч-аракети менен кыймылга келтирет, мен бул процессте ага көмөкчүмүн, себепчimin, кеңешчimin деген педагогикалык философиясы. Тагыраак айтканда, педагогдун окуучу окутуунун мурдагыдай пассивдүү объектиси эмес, тескерисинче, активдүү субъектиси, окутуу мугалим менен баланын өз ара чырмалышкан чыгармачылык кызматташтыгынан турганда гана, жана айтылгандай, «куштун» эки канаты тең шилтенгенде гана класста чыныгы педагогикалык процесс жаралып, түшүм берет деген дидактикалык концепцияны бекем тутунушу шарт. Мындай дидактикалык концепцияны туу кылган мугалим инсанга багытталган (лично-ориентированное) окутуу технологиясын ишке чегүүнүн зарылдыгына биринчилерден болуп ынанып чыга келет. Мугалимдин инсанга багытталган окутуу усулунун баалуулугу - окуучунун индивидуалдуулугун эсепке алууга, анын жөндөм-мүмкүнчүлүгүн ойготууга жана инсанын өнүктүрүүгө багытталгандыгында. Демек, мындан ары педагог окутууга өксүтүүчү эмес, өнүктүрүүчү функцияны жүктөйт. Мунун өзү мугалимдин аң сезиминде болуп өткөн дидактикалык изденүүнүн, идеялык-руханий бурулуштун натыйжасы.

Эми окутууга мамиле кескин өзгөрөт. Өйдөтө окуучу өз мүмкүнчүлүгүн өзү ачат дебедикпи. Эми сабактын уюштурулуш формасы, анын бүткүл методикалык арсеналы ушуга – окуучунун субъективдүү активдүүлүгүн арттырууга багытталат. Баягы жаагын жанган жалгыз монолог эми диалогго өтөт. Мугалим окуучуну «мойнунан байлап», окуу материалын карай зордоп жетелебейт, педагог үчүн азыр баланын окуу акциясына өзүнүн «каалайм» деген ички ыкласы аркылуу катышуусу маанилүү. Бул жерде адам тышкы таасирлердин жардамы менен гана эмес, өзүнүн ички керектөөлөрү, муктаждыктары, каалоолору, жеке субъективдүү тажрыйбасы аркылуу да өнүгөт деген позиция абдан керек. Тышкы диктат, аргасыздандыруу окуучуда психологиялык каршылыкты жаратат. Ички муктаждыкка, ыкласка, ички «моторго» таянуу жүз эсе эффективдүү. Класста чындыкты мугалимдин даяр кылып, ачып бериши маанилүү эмес, мугалимдин кылдат жетектөөчүлүгүнүн жана шыктандыруучулугунун шарапаты астында окуучунун өз акылы, өз күч-аракети менен татаал формуланын жообун издегени, кыйналып-кысталып табышмактын жообун тапканы, чеке тердетип маселенин түйүнүн чечкени кымбат. Сабакта баланын баш

катырып, акыл талытканы, мээ чарчаткан мээнетти, интеллектуалдык гимнастикасы, көбүрүп-жабырган эмоционалдык толгонуулары, руханий түйшүгү, жан дүйнө азабы, өз колу менен бир нерселерди жасашы, тажрыйба, эксперимент жүргүзүшү, сынчыл ойлоосу, талдоосу маанилүү. Ошон үчүн белгилүү новатор мугалим Е.К. Ильин: «жаттап келип алган семиз «5»ке караганда, өз күчү менен мээсин кыймылдатуу аркылуу алган арык «3» мен үчүн эки эли артык» - деп айтып жатат да. Мугалимдин, окуу китептеринин сунгандарын окуучу өз ой «тегирменине» салып, акыл «жарчылыгына» тартып, жүрөгүнөн өткөрүп түшүнүп-туюнганы аба менен суудай зарыл. Личность ушундай жол менен түзүлөт. Тыш жактан окуучуга сунулган нерсе анын личносту катышмайын, ички ой-сезимдери катышмайын бойго сиңбейт. Дагы айталы, окуучунун эсине (память), механикалык жаттоосуна гана таянып иш кылуу - бул түшүмсүз жол. Ой жүгүртүү катышпай эске сакталган «билим» — окуучунун башындагы өлүү жүк. Жаттатып, кайталатып «кулагына кумдай куйдум», мээсине «кыт куйгандай» орноттум деген билимиң окуучунун өз эрки жана ички кумар-сезимдери катышпастан «өздөштүрүлгөн», өзүнө органикалык түрдө мүнөздүү эмес тышкы касиет болуп калып жатпайбы.

Жаңыча ойлонгон мугалим окуучунун индивидуалдуу «жаргылчагынан» жанчылып, ички жүрөк-жүлүнүн аралап өтүп, ишенимге айланган билим гана, баланын жеке МЕНинин «мөөр-тамгасы» басылган билим гана эстен чыккыс боло алат, ушундай учурда гана дидактикадагы окутуунун аң сезимдүүлүгү, билимдин бекемдиги принциптери реалдуулукка айланат, ушундай болгондо гана окуучу өз билимин жаңы турмуштук кырдаалдарга карата колдонууга жөндөмдүү болот, ушинтип билимдин «дандарын», «өз тиши» менен чайнап «аш кылуу» аркылуу гана ал компетенттүүлүккө жетише алат деген ынанымда сабагын алып барат, тарбиясын жүргүзөт.

Мугалим үчүн окуучу менен диалогго өтүү гана маанилүү эмес, окуучунун өз ичинен өзү менен өзү сүйлөшүүсү да маанилүү. Ошого стимул берүү улуу чебердик. Окуучуда өзү менен өзү сүйлөшүү өнөрү, ички диалог жаралмайын анын личность катары түзүлүшү кыйын. Бир сөз менен айтканда, жаш адамдын ич жактан тутанып «от алышына», дүйнө кубулуштарын таанып-билүүгө ич жактан куштарланышына, өзүн өзү изилдөөгө, өзүн өзү таанууга, өзүн өзү тарбиялоого, өзүн өзү ачууга,

өнүктүрүүгө, өзүн өзү реализациялоого, турмушка өз алдынча чыгармачылык менен мамиле жасоого, талдагыч, сынчыл ой жүгүртүүгө козгоп-козуткан, шыктандырган, сүрөө болгон окутуу - бул чыныгы педагогикалык асылнарк, сөздүн нагыз маанисиндеги инсанчыл билим берүү, бийик гуманисттик акция. Мына ушундай балага канат бүтүргөн гуманисттик, инсанчыл, адамгөй личность түзүүчү педагогика – реалдуу, иштиктүү, күжүрмөн аракетте турганда коомдо жогорудагы Кочкорбаев, Таңсыкбаев сыяктуу догматиктердин пайда болушу кыйын, тескерисинче, алардын антиподдору – эркин ойлонгон Бостондор («Кыямат» романы), Эдигейлер («Кылым карытар бир күн» романы), Толубай сынчынын «күлүктөрү» жаралып, өсүп чыгат. Адамды куштай, күлүктөй таптаган педагогикалык «мүнүшкөрлүк», «саяпкерлик» бүгүн өтө зарыл болуп турат. Анан калса, педагогикага карата азыркы коомдун социалдык заказы да өзгөрбөдүбү. Бүгүнкү коомго тыштан башкарылган баягыдай «тетик» (винтик) эмес, турмуш фактыларынын, дүйнө кубулуштарынын «ичеги-кардын» сыдырып, «тогуз катын» аңтарып, өз ишенимдерин өзүнүн жекече акыл жүгүртүүлөрүнүн жана ой толгоолорунун процесси менен түзүп чыккан, өзүнүн индивидуалдуу МЕНи, менчик позициясы бар, өзүн өзү башкарган, өзүн өзү ичтен жөнгө салган, тышкы авторитардык үстөмдүктү, ойду жана рухту тушаган ар кандай схемаларды моюнга албаган, өзүн өзү кожоюн, эркин ойлонгон суверендүү, ошону менен бирге ыймандуу, абийирдүү, уяттуу, жоопкерчиликтүү, ар намыстуу, этномаданий менталитети жогору инсан зарыл. Биздин педагогиканын ушундай инсанды жаратуунун «киндик энеси» болуп беришине эгемендүү өлкөбүз кардар болуп турат.

II Бөлүм

«Агай, эмне үчүн атынып өлгөн жоксуз?»

(Ч.Айтматов-педагог окуу-тарбия ишиндеги авторитардык догмаларга жана көнүмүштөргө каршы)

Төмөндө баяндала турган адабий жана турмуш мисалдары окуу-тарбия ишинде, мугалимге эмнеден этият болуу керек экендигин алдын ала эскерткендиги менен баалуу. Ч.Айтматов өзүнүн улуу чыгармалары менен бизге эстен чыккыс сабактарды берген. Ч.Айтматовдун эркин ойлому жана антидогматикалык, антимаңкурттук руху-педагогдор үчүн табылгыс таалим.

Кээ бирөөбүздүн ичибизде бул рухий кул толугу менен отурат, кээ бирөөбүздө жарым-жартылай, кээ бирибизде элемент түрүндө өмүрүн улантууда. Казармалык системанын жылдарында мындай кулпенденин сөлөкөтү Борбордук Комитеттин катчысынын кебетесинен да, министрден да, окумуштуудан да, жазуучудан да, колхозчудан да, милиционерден да, мугалимден да, койчу, көптөрүн түрпөтүнөн элестеп көрүнүп турар эле. Замандын, коомдун илдетти ошондой болучу.

Бир айылдык чабандан уккан сөзү эске түшөт. Ал: «Бу түшүнбөгөн адам менен кармашкандан көрө, тоодогу карышкыр менен кармашкан артык экен», - деген эле. Ырас эле, адамдын ички рухий түркөйлүгүнөн, ички маданиятсыздыгынан, бир нерсеге сокурлук менен ишенип алган догматизминен ашкан азаптуу нерсе барбы. Кишинин ичинен «ийин» казып алган мындай «карышкыр», тоодогу айбан бөрүдөн алда канча коркунучтуу эмеспи.

1. Кочкорбаев

Ч.Айтматовдун алиги «Кыямат» романындагы чабан Бостон эске түшөт. Эмелеки чабандын сөзүн ошо Бостон да кайталап айтар эле. Бостондун жакадагы алиги парторг Кочкорбаев менен сүйлөшкөнүнөн, тоодогу Ташчайнар жана Акбара менен сүйлөшкөнү алда канча жеңилерээк эле го. Кочкорбаев деген тип тоодогу карышкырларга Караганда айыл чарбачылыгы үчүн да, рухий турмушубуз үчүн да алда канча зыяндуу, алда канча каргашалуу эле. Кочкорбаевди коркунучтуу кылып турган нерсе - бул анын мээсине кыт куйгандай орноп калган догмалар, казармалык системанын канына сиңип калган пропагандисттик стандарттары.

Кыргыз калкы өмүрүндө тышкы күчтөрдөн, тоталитардык бийликтен, империядан жана ар кандай табигый кырсыктардан далай азап чекти. Ошондой эле өзүнүн ичинде отурган душмандан - Кочкорбаевчиликтен көргөн кордугу да андан аз болгон жок.

Парторг Кочкорбаевдин каршысындагы Бостон өзү табиятынан сергек, рухий жана акыл-эс саламатчылыгы мыкты өнүккөн киши. Жөнөкөй катардагы чабан Бостон Үркүнчиев бригадалык, үй-бүлөлүк, өндүрүштүк подряддар, бүгүнкү приватташтыруу чыкканга чейин эле, алда качан эле кандайдыр өзүнүн ички сокур туюму менен, инстинктивдүү түрдөбү, ушул аты аталган иш чаралардын керектигин туюк болсо да андап сезип, жыйналыштарда идея көтөрүп сүйлөп, өзүнө, өзүнүн өнөктөштөрүнө туруктуу пайдаланганга жер бекитип берүүнү совхоздун жетекчилеринен талап кылат. Ар ким билгининдей таптап, чаңын чыгарып баса берген жердей эмне майнап чыгат деп, кыжырданып сүйлөйт. Бостондун койгон талаптарына, көтөргөн демилгесине жооп бере турган киши - парторг Кочкорбаев.

А парторг Кочкорбаев деген ким? Кочкорбаев өзүнүн жекече пикири, менчик позициясы, инсандык өз алдынчалыгы жок, айланага даяр жоболордун «көз айнеги» аркылуу караган, принциптер, эрежелер менен эреже болуп катып калган, бирок алардын духун түшүнбөй тамгаларын жаттап алган, жандуу турмушту түз сызылган схема сыяктуу көргөн догматик пенде. Ушундай болуп туруп, ал өзүнүн бүгүнкү күндүн алдыңкы, үлгүлүү адамымын деп чын ниетинен эсептейт. Далай жылдан бери канча аракет кылса да, чабан Бостон ушул парторг Кочкорбаевге түшүнбөй келет. «Мойнунан галстугу түшпөйт, колунда качан болсо бир папке, качан болсо бирдеменин камын катуу көрүп жүргөн кишидей «иш, иш, айланайын иш көп» дейт, жүргөнү да ылдам, сүйлөгөнү да ылдам, сүйлөгөндө кудум гезиттен окубаткандай сүйлөйт. Бул: «Түшүндө деле жазылганды окубаткандай сүйлөп, түш көрсө керек» - деп ойлойт Бостон. Мына ушул парторг Кочкорбаев чабан Бостондун жогорудагыдай «шектүү» идеясына көпчүлүктүн алдында трибунадан мындай деп «сокку урат».

«Жолдош Үркүнчиев, жер деген бизде жалпы элдик мүлк. Конституцияда так ушинтип жазылган. Биздин өлкөдө жер элге, бир гана элге таандык, башка эч кимге таандык эмес. А сиз кышкы, жайкы жайыттарды, кашарларды, жем чөп, башка буюм-шаймандардын баарысын өзүңүздүн, мындайча айтканда, жеке менчигиңизге басып алгыңыз бар. Биз буга жол бере албайбыз, социализмдин принциптерин бурмалоого биздин акыбыз жок. Сиз түшүндүңүзбү, сиз кай тарапка бурулуп баратканыңызды, биздн кай тарапка түртүп жибергиңиз келибатканын? Мен, жолдош Үркүнчиев, сиздин жетегиңизге кетчү кишилерден эмесмин, анткени сиз айтып турган кеп - кулактардын демагогиясы, бирок эсиңизге салып жүрүңүз - сиздердин мезгил небак өткөн, биз социализмдин негиздерине кол салууга эч кимге жол бербейбиз!»

Мына ушинтип, парторг Кочкорбаев Бостонго, көпчүлүккө өзүнүн саясий жактан «сергею» экендигин, идеологиялык «грамотныйлыгын», партиялык «кыраакылыгын» далилдейт. «Кыямат» романы жаңы эле жарыкка чыгып, элге тарап жаткан кезде Ч.Айтматов Россия жактан бир кат алыптыр. Катты жазган улгайган орус адамы экен. Каттын ээси атактуу жазуучуга сырын ачып, жакында бир кишини атып өлтүрүп, канга сабын болгонун билдириптир. «Эски большевикмин, көптөн бери жашырып жаныма сактап жүргөн, согуштан калган бир жалгыз огум бар эле. Ушул огум менен бир кишини атып өлтүрдүм» - деген жерине келгенде Ч.Айтматов чочуп кетип, шашылып жубайын жанына чакырат. Таңданып, бир чети тынчсызданып, экөөлөп андан ары окушат. Каттын аягына чыккандан кийин гана жазуучунун санаасы ордуна келет. Көрсө, каттын ээси «Кыямат» романындагы оңолбос догматик Кочкорбаевди «атып өлтүрүптүр».

Кечээ эле былк этпестей, солк этпестей көрүнгөн социализм каратып туруп эле биздин көз алдыбызда жок болуп кетти, ээ? Бирок социализмдин кулашы менен биздин жумуриятта кочкорбаевчилик кошо жоюлуп кетти деп турасынбы? Ырас, өйдөкү россиялык адам өзүнүн каты менен Кочкорбаевдин жашоо образына, ой жүгүртүү стилине карата өзүнүн жек көрүүсүн билдирген. Бирок Кочкорбаевди жек көрүү аздык кылат. Кочкорбаевчиликти ок менен атып жок кыла албайсың, ураан менен, токтом, указ менен кишилердин аң-сезиминен алып сала албайсың. Официалдуу жыйналыш менен, чечим менен кыйкырып сүйлөп, танып, чанып койгон менен жоюп сала албайсың. Кочкорбаев деген - бул догма, түшүнүктүн деңгээли, ишеним. Кочкорбаев деген - бул тарбия, психология.

Ажыдаардын башы кыя чабылганы менен ажыдаар орноткон тартиптер, ал тарбиялаган адаттар кала берет экен. Белден бетеге кеткен менен бетегенин уругу кетпейт экен, бетеге кайра өнүп

чыгат экен. Бектер кеткен менен алардын эл ичине киргизген эреже-жоболору, калк мээсине сиңирген каада-ырасмылары калбайт экен.

Парторг Кочкорбаевдин социализмдин негиздери, принциптери жөнүндөгү ишенимдери да эмелеки мисалдагыдай официалдуу окууну, казыналык идеологияны мугалим эмнени айтып берип атса, ошону түптүз көчүрүп жазып жаткан окуучу бала сыяктуу механикалык түрдө кабылдап, жетекчиликке алуу жолу менен түзүлгөн. Жанагы чабан Бостон козгоп жаткан «шиши толгон» турмуштук, социалдык зарыл маселеге Кочкорбаев башындагы догмага айланган даяр идеялык-саясий жоболордун турнабайы менен карап, дароо «жыйынтык» чыгарып жатпайбы. Чабан Бостондон турмуштун жандуу стихиясынын, диалектикасынын илеби уруп турат. Ал эми парторг Кочкорбаев карандай схоластика жыттанат. Чыңгыз Айтматов ага «киши-газета» деп абдан туура ат койгон экен.

Социалисттик реализмдин адабияттын партиялуулугу, таптуулугу тууралуу жоболорун, советтик жазуучу социалисттик коомдун коммунизмди карай алгалаган күжүрмөн кыймылыш партиялык ачык-айкын позициядан оптимисттик пафосто көрсөтүп, советтик эмгекчилерди каарман күрөшкө шыктандырууга тийиш деген көрсөтмөлөрүн да адабий тармактагы «Кочкорбаев» акыл-эстүү скептицизмдин жардамы менен териштирип-тескеп, «иче-кардын» аңтарып отурбай, «куп» деп кабыл алды. Соцреализмдин ушул башкы жоболору эстетикалык-идеологиялык үгүт-насыят, директивалык көрсөтмөлөр, токтомдор, мектептеги, ЖОЖдордогу түз сызыктуу адабият сабактары, саясатташкан лекциялар аркылуу жаш кезинен Кочкорбаевдин акыл-эсине кыт куйгандай орноп, жадыбалдай жатталып калбайт бекен. Кочкорбаев көркөм чыгармага, жандуу адабий процесске дал ошол өзүнүн өзөгүнө уюган «өкмөттүк эрежелердин» көз айнеги аркылуу карап келди.

Адабияттагы, көркөм сөздү кабылдоодогу кочкорбаевдик логикага мисал тартып көрөлү. Ч.Айтматовдун «Фудзиямадагы кадыр түн» драмасында Сабыр аттуу акындын мындай ыры бар.

Эзелтен чечилбеген улуу талаш,
Канткенде адам уулу адам болот?
Ураалап жоо кууса да ушул талаш,
Канткенде адам уулу адам болот?
Ажалга көз жумса да ушул талаш,
Канткенде адам уулу адам болот?
Душманды кырып-жоюп басканда да,
Түбөлүк чечилбеген ушул талаш.

Канткенде адам уулу адам болот?
Адамзат качан чечет, качан коет,
Канткенде адам уулу адам болот?

Официалдуу идеологиянын, адабияттын борбор жак аныктаган жоболорунун духунда бир жактуу ойлонгон Кочкорбаев үчүн, бул ыр түшүнүксүз. Окурман Кочкорбаев минтип ойлонот. Революция, социалисттик коом - адам маселесин апачык кылып биротоло чечпеди беле. Адам баласынын канткенде адам болорун бир тууган коммунисттик партиябыз ачык-айкын көрсөтүп берип жатпайбы. Ал эми Сабыр акындын бул эмне деп жазганы? Революцияга, партияга ишенбейби? «Адамзат качан чечет, качан коет, канткенде адам уулу адам болот?» - деп партияга ишенбей сураганы кандай? Автордун адам маселесинде так позициясы жок. Акын эки анжы болуп күдүктөнөт. Ырдын аягы оптимизм менен аяктабайт. Сабырдын бул чыгармасы окурманды күрөшкө чакыра албайт. Тескерисинче, пессимизмди пайда кылат.

Ырасында эле турмуштун, дүйнөнүн түпкүрдөгү миң кубулган сырларын, карама-каршылыктуу татаалдыгын аңтарып,

өз бетинче чындыкты, акыйкатты издеген таланттуу акын өзүнүн жогорку өндүү проблемалуу, терең маанилүү, олуттуу ырлары үчүн, чыныгы художниктик изденүүлөрү үчүн жанагыдай адабияттын официалдуу жол-жоболорунун духунда стандарттуу ойлогон кочкорбаевдик аң-сезим тарабынан куугунтукка алынып, коомдон, көркөм өнөр майданынан четтеп калат. 70-жылдары залкар жазуучубуз Т.Сыдыкбековго адабиятчы Ж. Самаганов тарабынан тагылган күнөө кудум эле акын Сабырга сынчы Кочкорбаевдердин койгон айыптоосундай. Ж.Самаганов Т.Сыдыкбековдун «Адамга кайрылуу» аттуу «идеологиялык жактан шектүү» китебине «кыйраткыч» сокку уруп, соцреализмдин стандартына туура келбеген бир ырына темөнкүдөй деп талдоо берет.

«Советтик акын турмушка, адамга кайрылганда, албетте, советтик элдин турмушуна, советтик адамдардын баатырдык ишине, анын салт-санаа, кулк-мүнөзүнө, коммунизм куруу жолундагы эбегейсиз зор күрөшүнө, кыйынчылыктарына кайрылары белгилүү. Тилекке каршы Түгөлбай Сыдыкбековдун китебин окуп бүткөндөн кийин жогоркуларды көрүү өтө кыйын. Анын жыйнагында адамдар конкреттүү коомдун, мезгилдин жана социалдык топтун адамдары эмес эле, кандайдыр бир жалпы «адамзат». Ар кандай калпыстыктан тышкары болуш үчүн, акындын «Эскирбе» деген ырын келтирели:

Күлүк таптым күмүш көкүл, жалы тик
Күндө таптап күрүч төктүм семиртип.
Күндүк сыйга ынабайт э, адамзат –
Күндү көздөй чу деп калдым элиртип...

Эй, курдаш ой, амал канча ченемге,
Эстен тайып алкынабыз демейде.
Басмайылым «тырс» үзүлүп, топ түшүп,
Ээрге минип, жерде калдым бир демде.

Келтирилген ырдан көрүнүп тургандай акындын ырдап жатканы жалпы эле «адамзат». Кайсы материкте, кайсы өлкөдө жашаса да, лирикалык каарман өз күчүн аша баалайт, а чынында алсыз, кудуретсиз байкуш, Айтор, ал ким болсо да акын аны келекелейт, табалайт, анын ыксыз «күндү көздөй элиришин» шылдыңдайт. Анткени акын адамдын келечегине, бардыгын жеңчү күчүнө ишенбей карайт. (Ж.Самаганов. Ачык сөз. «Кыргызстан маданияты». 12-апрель. 1973-жыл).

Т.Сыдыкбековдун терең маанини камтыган ыры догматикалык сын тарабынан мына ушундай бааланып, сөз устаты ак жеринен күнөөкөргө айланган. Кыскасын айтканда, кочкорбаевчилик, жогортон түшүрүлгөн эрежелер менен жоболорду түз сызыктуу кабылдоо, догматикалык туюнуу, официалдуу мамлекеттик көз караштын элпек функциясы болуу, бир сөз менен айтканда, авторитардык ээрчиме аң-сезим жана нормативдик сокур ойлоо турмушубуздун бардык сфераларында өзүнүн чоң зыяндарын тийгизди.

Сенектик доордо биздин СССР мамлекетин Батыш «жабык коом» деп атаган экен. Ошол жабык коомдун ичинде шарт, абал кандай болгондугуна көңүл буралы. Чынында эле СССРдин тыш жагындагы дүйнө биз үчүн жабык болчу. Совет эли жер шарынын башка дүйнөлөрүнөн зордук менен ажыратылган эле. СССРдин айланасына «темир көшөгө» түшүрүлгөн. Биздин өлкөнүн ичине коммунисттик идеологиянын багытындагы жана ага залака кылбай турган маалыматтар гана, чет жактагы капитализмдин ирип-чирип, кыйрап бараткандыгы жөнүндөгү «сүйүнүчтүү» кабарлар гана кирүүгө тийиш болгон. Өзүбүздүн баштан өткөрүп жаткан турмушту, карманган багытыбызды, окуубузду башка дүйнөлөр, башка окуулар менен салыштыруу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраган элек. Ал эми СССР өлкөсүнүн ичиндеги «коммунисттик» турмуш алдын жетишинче

идеалдаштырылып, мамлекеттин пропагандалык машинасы, бүтүндөй окутуу-тарбиялоо системасы КПССтин ишмердигин, социалисттик коомдун баскан жолун, социализмди куруунун практикасын ар тараптан актап, жактап, кызылдай мактай берди. Марксизм-ленинизм окуусу дүйнөдөгү эң туура илим, совет эли дүйнөдөгү эң бактылуу эл, биздин коом жер үстүндөгү эң демократиялуу өлкө, биздин закондор эң адилет, гумандуу закондор, КПСС - биздин доордун акыл-эси, ар-намысы жана сыймыгы делинип даңазаланды, үйрөтүлдү, түшүндүрүлдү. Коом мүчөлөрүнүн өкмөттүк саясатка, официалдуу көрсөтмөлөргө, токтомдорго, чечимдерге сын көз менен кароого, алтернативалуу ойлонууга жана вариативдик чечимдерди издөөгө акысы жок болду. Административдик система жарандардын акыл-эсин жана ой жүгүртүүсүнүн жүрүшүн катуу көзөмөлгө алып турду. Адамдар официалдуу идеологиянын духунда туура ойлонууга, сүйүктүү өкмөт менен партиянын бүтүмдөрү менен корутундуларын, тапшырмаларын бир добуштан колдоого алууга, жактырууга тийиш болду. Мына ушундай шартта, кыйла жогорку деңгээлге коюлган, саясий тарбиянын жана идеологиялык манипуляциянын атмосферасында, өзүн өзү мактап шанданган системанын кучагында бөтөнчө бир адамдык тип пайда болду. Муну адамдын пропагандисттик тиби, башкача айтканда, коммунисттик тоталитардык системанын идеологиялык тарбиясынын туундусу, продуктусу деп атаса болор эле. Мындай типтин мүнөздүү өзгөчөлүктөрү деп, буларды айтса болот: тоталитардык империяга эч шектенбей баладай бажырайып карагандык, коммунисттик утопияга сокурлук менен ишенгендик, улутсуз ин-тернационалисттик-космополиттик духта ойлонуу, «элдердин тарыхый жаңы жалпылыгы» идеясына берилгендик, өзүнүн тарыхый тамырларына, улуттук кызыкчылыкка жана ар-намыска кайдыгерлик, идеологиялык догмаларга уулан-гандык, өкмөт жактан, жогорку инстанциялар

тараптан чыккан нерселердин баарын эч күмөн санабай туура деп кабылдап, аларды автоматтык түрдө жетекчиликке алуу, өзүн официалдуу көрсөтмөлөрдөгүдөй, уставдагыдай, окуу китебиндегидей тартиптүү алып жүрүү, өзүнүн аң-сезиминин деңгээлине шек кылбагандык, жекече позициянын, индивидуалдуу МЕНдин жоктугу, тактекечилик, кулдук психология. Кочкорбаевчиликтин башка «аспектилери» ушундай. Мына ушул типтеги аң-сезимдин калтырган «издерин» азыр Ала-Тоо жергесинен кадам сайын учуратабыз. Кочкорбаевчиликке Кочкордон бир мүнөздүү мисал тарта өтөлү. Карт Тянь-Шан-дын жүрөгүнөн А.Түнкатаров минтип жазат: «Кочкор кыштагында кырктан ашык көчө бар. (Мен муну телефон китепчеси боюнча айтып жатам.). Мунун 30 көчөсүнүн аты орусча коюлган. Кыштакта болсо, жалпы тургундардын бир про-центке жетпегени башка улуттар. Алсак, Кочкор кыштагында «Западная», «Восточная», «Вокзальная», «Заводская», «Лесхозная», «Школьная», «Северная», «Базарная», «Южная», «Мелиоративная», «Октябрьская», «Советская», «Красная площадь», «Кооперативная», «Комсомольская», «Правда», «Космос», «Почтовая», «Первомайская» жана башка толгонтокой көчөлөр орусча аталууда. Социалистти Эмгектин Баатырлары Жумаалынын, Телегейдин, Асипанын, Кокобайдын ысымдарын берсек саясатка каршы чыккан болобузбу? («Советская Кыргызстан», 1990.) Жогорудагы «улутсуз интернационалисттик-космополиттик духта ойлоону, өзүнүн тарыхый тамырларына, улуттук ар-намыска кайдыгерлик» дегенге мүнөздүү далил мына ушул. Мына ушундай Кочкорбаевчиликти көргөндөн кийин акын Б.Бугубаев төмөнкүдөй күйүп-бышып жазса керек.

Биз досум, өзүбүздүн үйдү таппай,
Турабыз башкалардын көчөсүндө.

Административдик-буйрукчул система, казармалык түзүлүш өзү каалаган нукта, көрсөткөн багытта ойлогон жана жүрүп турган өйдөкүдөй «винтиктерге» муктаж болгон жана өзүнө чексиз берилген «патриоттор» аркылуу кубаттанып, дооран сүрүп турган. Мындай типти тарбиялоого, айрыкча, советтик мектептин кошкон салымы чоң. Биздин мектептин педагогикалык ишмердиги балдарда ой-пикир айтуунун өз алдынчалыгын, эркин ойлоону, индивидуалдуу МЕНди өнүк-түрүүгө эмес, негизинен өкмөт менен партия, социалисттик ата мекен талап кылгандай «туура ойлонуу», «туура багытта баскан» коммунизмдин жаш куруучуларын, орнотулган тартиптердин адвокаттарын тарбиялоого эсептелген эле. Маселен, сочинение жазууда окуучунун менчик оюна, эрежеге сыйбаган жекече ой жүгүртүүлөрүнө маани берилбегендигине нааразы болушуп, мектептин жогорку класстарынын балдары төмөнкүдөй деп жазышат. «Сочинение жазганды жаман көрөм, анткени өз оюнду жазсаң «3» же «1» аласын, ал эми көчүрүп жазсаң «5» коюшат, себеби көчүргөн иште «туура ойлор» болот. «Сочинение жазгым келбейт, не дегенде өз оюнду эркин айта албайсың». «Сочинение жазганды жакшы көрбөйм, анткени мен анда сабактан укканымды, окуу китебинен окуганымды гана кайталашым керек». Дагы бир жолу айталы, биздин окуу-тарбия системабыз өз алдынча ойлогон инсанды эмес, «ляппайчыны» тарбиялоого багытталган эле. Айтмакчы, мектептеги пионердик башкы ураан да партия менен өкмөттүн ишине: «Дайым даярмын!» - деген ураан эмес беле. Бизге баланын «кое турчу, ойлоноюң» дегени маанилүү эмес, баарынан мурда, окуучунун жогортон коюлган талапка буйдалбастан автоматтык түрдө: «Дайым даярмын!» - деп жооп бергени кызык болчу.

2. Сабитжан

«Кылым карытар бир күн» романында мындай бир эпизод бар. Мугалим Абуталип окуткан балдардын арасында бир кем ээк бала бар эмеспи. Ошол кем ээк бала класста сабак берип жаткан агайынын согуш учурунда туткунда болгондугун уккан соң, тынчсызданып Абуталипке тигилет:

-«Анда эмне атынып алган жоксуз?

-өзүмдү өзүм өлтүрүүнүн кажаты канча эле. Ансыз да жарадар болчумун.

-Душманга туткан болуп түшпөө керек, ошондой буйрук бар да!

-Кимдин буйругу?

-Жогору жактын буйругу, баары бир сиз буйрукту аткарышыңыз керек болчу. «Аткарыш керек болчу. Аткарыш керек эле!» Кем ээк бала жогор жактын официалдуу буйругун аткарып, мугалиминин атынын өлүп калбаганына ка-димкидей нааразы болот. Мынакей, авторитардык педагогиканын жашап турган тартиптерди даңктап, мактап, жактап, жогортон түшүрүлгөн нормаларды, буйруктарды, директиваларды акыркы инстанциядагы чындык катары иде-алдаштырып, окутуп-тарбиялагандыгынын натыйжасы. Өз бетинче ой жүгүртүүгө, сын көз менен кароого эмес, кабыл алуунун автоматизмине айткан, үйрөткөн нерселерге «дайым даяр» болууга тарбиялоонун жемиши. Бала жогор жактын буйругунун урматы үчүн ойлонбой туруп өз жанын кыюуга даяр. Бул кем ээк бала ушу бойдон жүрүп отурса, келечекте, сөзсүз, Кочкорбаев болот. Мына ушинтип, тоталитардык мектеп Кочкорбаевди те кичинесинен эле рухий майып кылып чыгарган. Кочкорбаев мектептен башталат.

Баса, ушул эле «Кылым карытар бир күндөгү» обкомдо иштеген айтылуу Сабитжан Кочкорбаевдин рухий эгизи, түгөйлөшү. Сабитжан кечээки кем ээк баладан өсүп чыккан.

Ошол баланын чоңойгондогусу. Сабитжан атасы Казангап-тын коюуга чогулган элдин кашында, алдыдагы «кереметтүү келечек» менен мактанып, минтип ой жүгүртүп турат «Мына, Эдике, радио менен космосто учуп жүргөн кораблди кантип башкарат деп таңгалып отурасын. Ошо да кеппи, мезгили келгенде алиги аппараттарды башкаргандай кылып, адамдарды да радио менен башкарат. Түшүндүрбү, бала дебей, чоң дебей, бүт адамзатты радио менен башкарган кез да келет. Эң жогорку кызыкчылыкты көздөгөн илим буга да жетишип отурат. Ананчы! Адам борбордон түзүлгөн программа боюнча иштеп калат. Ар ким өз бетинче, өз эркинче жашап-иштеп жүрөм деген ойдо болот, а чынында анын ар бир кыймыл-аракети жогортон келген команда боюнча жүрөт. Бекем тартип, эреже болот. Сен ырдашың керек болсо, сигнал-ырдайсың. Иштешиң керек болсо, сигнал-иштейсиң. Уурулук, бей-баштык деген баары унутулат, эски китептерден гана окуп каласың. Анткени адамдын жүрүштүрүшү, ой-пикири, үмүт-тилеги бүт программага киргизилет, андадыңбы?»

Ушул сөздөрдү сүйлөп жатканда, Сабитжан чын жүрөгүнөн толкунданып, көңүлү ачылып, болочокто боло турган жашыруун сырды биердегилерден өзү гана жалгыз билгенине ичинен сыймыктанып, ошол радио менен башкарылган укмуш заман тезирээк эле келсе гана дегендей тилекте болот. Сабитжан киши радио менен башкарылып, борбордон түзүлгөн программа боюнча кыймылдап, жиберилген сигнал боюнча басып-туруп калса, анда адамдын инсан, личность катары өз алдынчалыгы, эркиндиги, суверендүүлүгү кайда калат деп түк ойлонбойт. Мунун өзү кишинин атуулдук ар-намысын, инсанын тебелеп-тепсөө, жеке турмушуна кол салуу болбойбу, адамдарды жандуу роботторго, автоматтарга айландырып кордоо, шылдыңдоо эмеспи деген ой башына келбейт.

Кишилердин радио менен башкарылышы жөнүндөгү идеяга каршы Сабитжандын козголоң чыгарбагадыгынын, чыр баштабагандыгынын жөнү бар. Анткени ал тоталигардык системанын шартында инсан суверенитети, жеке турмуш, индивидуалдуу эрк, тандоо эркиндиги, жеке МЕНдин өз алдынчалыгын жана боштондугун урматтоо деген сыяктуу түшүнүктөр жана категориялар менен ойлонууга тарбияланган эмес, коомдук турмушка ушул асылнарктардын «көз ай-неги» аркылуу карай билүүгө көнүктүрүлгөн эмес. Мындай түшүнүктөр ага чоочун, а түгүл Сабитжанда бул түшүнүктөргө каршы «таптык» иммунитет да иштелип чыккан. Анткени ага кичинекейинен баштап мындай нерселер буржуазиялык индивидуализм, эгоизм, анархизм болот деп үйрөтүшкөн. Казармалык система үчүн, өйдөкү демократиялык асылнарктар Ю.Домбровский айткандай «керексиз буюмдардын факультетине» айланган нерселер эмес беле.

Сабитжан жеке пенде катары өзүнүн уникалдуулугун туюна элек, өзүнүн МЕНин тааный элек, индивидуалду өзүн өзү андап түшүнүүсү ойгоно элек. Ал аткаруучу, кул, тактеке. Ошон үчүн ал айланасындагыларга чын ыкластан чечилип: «Дал ошондой, мамлекеттин кызыкчылыгы баарынан жогору! Биздин ден соолук мамлекет үчүн чоң байлык. Мына көрдүнөрбү, биз карапайым кишилерден эмеспиз, мамлекеттик кишибиз!» - деп, акыл үйрөтүп жатат. Официалдуу жогор жактын эрки, үстүндөгү инстанция Сабитжан үчүн абсолюттук мааниге ээ. Ушундан улам ал бир тууган партия менен өкмөттүн «жогорку кызыкчылыкты» көздөгөн илими ойлоп тапкан адамдарды радио менен башкаруу жөнүндөгү «жаңылыгын» кубанып тосуп алып жатат.

Айланаңа үнүлүп көрчү, башканы кой, өзүн өзү унуткан Сабитжандай аңкуртту, өзүнө өзү чоочун болуп, «мамлекеттик киши» болуп калган кулпенделерди оңой эле учуратасын.

Ушул жерден айта кете турган нерсе, тоталитаризмдин убагында Ала-Тоо аймагына таралган кочкорбаевчилик илдеттин ар түрдүү вариация даты сүрөттөрүн тартуу жагынан, айрыкча, Чыңгыз Айтматовдун кылган кызматы зор. Бул жагынан жазуучунун эмгеги али толук баалана элек десек жаңылышпайбыз. Сенектик учурунда косом художнигибиз кашкайта тартылган Кочкорбаев, Сабитжан, Тансыкбаев сыяктуу образдардын жардамы менен «керегем сага айтам, келиним сен ую» дегендей биздин аң-сезимибизди, өзүн өзү андап түшүнүүбүздү түрткүлөп ойготууга аракет кылган. Бирок биз муну анча андаган эмеспиз.

3. Таңсыкбаев

Эмесе, мынча болду, Кочкорбаевдин жан дүйнөсүнүн дагы бир жагы - Тансыкбаев («Кылым карытар бир күн») жана анын турмуштук эгизи менен тааныша кетели. Тансыкбаевде да Сабитжандагыдай эле өз ою, өз позициясы, маселеге чыгармачылык мамиле деген көрүнбөйт. Тансыкбаев ойлогондо официалдуу түшүнүктөр жана категориялар менен гана ойлонот. Мунун аң-сезимине официалдуу түшүнүктөр, мамлекеттик идеологиянын нормалары кудум магнитофондун тасмасынан жазылып калгандай «жазылып» калган. Ал тирүү жан эмес, машина сыяктуу. Тергөөчү Тансыкбаев мугалим Абуталиптин «шектүү ишмердигине» байланыштуу Эдигейди суракка алып жатат. Тансыкбаев Абуталиптин эл ичиндеги улама сөздөрдү, санжыраларды, ыр, жомокторду чогултканын зыяндуу, бузук иш, саясий ката деп эсептейт.

Жеке өзүнүн сөзү, өзүнүн пикири деген болбош керек. МЕН деп эмес, биз деп сүйлөш керек. Тарыхты эскергенде, жазганда азыр талап кылынгандай, бизге керек болгондой кылып жазыш керек дейт. Интернатка окутуу деген айла кеткендин жумушу,

интернат баланы үй-бүлөдөн, ата-энеден алыстатат деген Абуталиптин сөзүн Эдигейден угуп алып, Таңсыкбаев чарт жарылат: «Демек, советтик интернат жаман деген турбайбы. Ал коллективдүү тарбияга каршы турбайбы!»

Жогоруда айтылгандай, Тансыкбаев официалдуу идеология, мамлекет жактап чыккан нерселердин бардыгын солк этпес, кебелбес түпкү акыйкат, ыйык тумар катары кабыл алганга көнүп, аларга сокурлук менен ишенип алган. Интернат мамлекеттики, казынаныкы. Демек, интернат туптуура, дүйнөдөгү эң акыйкат нерсе. Советтик интернатка башкача пикир айтуу, кайчы сөз сүйлөп, шек келтирүү Тансыкбаевдин логикасы боюнча чыккынчылыкка барабар, социалисттик түзүлүштү ушактагандыкка жатат. Ал эми казак талаасындагы космодром суроо-сопкутсуз менчиктеп алган аймактын дарбазасын кайтарган лейтенант Тансыкбаев Казангаптын өлүгүн кучактап, өзүнө казак тилинде кайрылып турган Эдигейге мындай дейт: «Жолдош чоочун адам, мага орусча сүйлөнүз, мен кызмат милдетин аткарып жүргөн кишимин». Лейтенант Тансыкбаев тоталитардык мамлекет өзүнүн талаптарына ылайык дрессировкалап, үйрөтүп алган кош аяктуу айбан сыяктуу. Орус тили - мамлекеттин официалдуу тили. Тансыкбаев үчүн, бул тилден ыйык нерсе жок, орусча сүйлөө - сыймык жана бакыт. Ал эми өзүнүн эне тили менен космодромдун тикенек зымынын ичинде калган ата-бабалардын ыйык көрүстөнү - Эне-Вейит түркө турбаган нерсе. Тансыкбаев нагыз маңкурт, түпсүз кул. «Жогору жактагылардын бул эмне кылганы? Эмне үчүн казак жерине суроо-сопкутсуз бийлик кылышат? Эмне үчүн Эне-Бейит тикенек зымдын ичинде калат? Эмне үчүн бир боор казагым, өлгөн маркумун ата-бабанын көрүстөнүнө коё албайт? Биз буларга кимбиз, ыя?» - деп өзүнө өзү суроо коюу анын оюна да келбейт.

Казармалык система тарбиялаган робот - Тансыкбаев эч кебелбестен туруп, Эдигейге мындай дейт: - «Эмне туура, эмне

натуура, жогортон түшкөн буйрукту мен талкуулоого акым жок, Анан дагы мындан ары силер биле жүрсүн деп, айтып коюуну мага буюрушкан: «Бул бейит жок кылынууга тийиш».

-Эне-Бейитпи!?

-Ооба, эгер аты ошондой болсо ошол. Аерге жаңы микрорайон салынат.

-Баракелде! Башка жай түгөнүп калыптырбы, силерге жер жетпей жатабы?

-План боюнча ошондой каралган».

Төмөндөгү турмуштун реалдуу чындыгы космодромдун дарбазасын кайтарган Тансыкбаевдин элеси менен түздөн-түз ассоциация түзүп турат. 1990-жылдын апрель айында алыскы Австралияда жашаган 84 жаштагы Азиз аттуу кыргыз карыя эл-жеримди көрөм деп Ала-Тоого келген. Анын бөтөн жерде жашап калышына 1916-жылдагы алаамат себеп болгон. Азиз карыя Ысык-Көлдө туулуп, балалыгы Түптө өткөн экен. Мына ошентии, 74 жылдан кийин, көкүрөгүнө дарт, көзүнө жаш толуп, бир боор Ысык-Көлүмдү көрөм деп өнтөлөп келген Азиз карыяны биздин республиканын ошондогу жетекчилери, жооптуу адамдары Ата конушуна кир-гизбей койбодубу.

Ысык-Көлдө коргоо министрлигинин жашыруун объектилери бар имиш. Ысык-Көлгө чет өлкөлүктүн киришин Москва каалабайт экен. Жогортон чыккан буйрук бар имиш.

Биздин жетекчилер кичине өз алдыларынча ойлонушса болбойбу. Ушул Азиз карыянын өз мекенин таштап кетишине бир кезде ошол Россия империясы себепчи болбоду беле. Эми Азиз карыя Ысык-Көлүмдү көрөйүн десе, кайра эле баягы империя бут тосуп жатат. «Жетишет! - дейт эле, эгер биздин жетекчилер Тансыкбаев болбосо, — керек болсо коргоо министрлиги Азиз карыядан кечирим сурасын, керек болсо аскердик объектилерин алсын колдон. Ушул 84 төгү чүкөдөй чалдын эмне коркунучтуулугу бар? Алып жөнөгүлө. Азиз

аксакалды ыйык мекенине. Биерде келдү биз билебиз. Кыргызстанга Язов кожоюн эмес!» Кудай-ай а кездеги биздин жетекчилерде ушундай эрдик болсо кана! Борборго карата кичине бир алдыртан оппозиция болсо кана!

Алыскы Австралияга ыйлап кайтып бараткан Азиз карыяны көрүп, ичинден кан өтүп, манкурт төрөлөргө тишинди кычыратып, түтөп турасын, - Киндик каным тамган Арал айылыма барсамбы деп ойлодум эле. Кыргыз баласы үчүн ыйык болгон Ысык-Көлгө жүз чайсамбы деп ойлодум эле, болбоду. Жакшы эле аракет кылдым, өкмөт башчыларына өтүнүч кат жөнөткөм, бирок чет өлкөдөн келгендерге Көлгө барууга уруксат жок экен. Айла канча, аны өкмөт өзү билет да. Мейли эми, болор иш болду. Убакытым да бүтүп баратат. Дагы бир жолу, өлбөй аман болсом, Кыргызстанга айланып келем деген үмүтүм бар. Тиричиликте адам баласы үмүт менен жашайт тура, балким, кийинки келгенимде киндик каным тамган айылыма барып, кнчинекейимден энем менен кошо тезек терип, бирин-экин малыбызды жайган кокту-колотторду өмүрүмдүн акырында көрөрмүн деген үмүтүм бар». («Советтик Кыргызстан», 24-октябрь. 1990.)

Бул факт жөнөкөй факт эмес, кокус эпизод эмес. Азиз карыя менен болгон бул окуя биз үчүн символдуу.

Ооба, австралиялык кыргыз абышка казак талаасындагы ыйык Эне-Бейитти курчаган тикенек зым тосмосу сыяктуу Ысык-Көлдү курчаган тоталитардык империянын алкагын көргөн. Ошол алкактын дарбазасында сакчылыкта турган жетекчи тансыкбаевдерге, кочкорбаевдерге келип кабылып, үмүтү таш капкан.

Совет доорунда маданий революциянын, илим-билимдин аркасында кыргыздын коомдук аң-сезими өсүп-өнүгүп, аналитикалык-теориялык ойлоонун бийик чокуларына чейин чабыттап өсүп барды. Бул факт. Бирок мына ушундай ой

жүгүртүүнүн диалектикалык маданияты, акыл-эстин интеллектуалдык-философиялык алдыңкы чеги менен катар эле Ала-Тоо ичинде акыл жүгүртүүнүн кочкорбаевдик манерасы да канат-бутагын кенен жайык, кең-кесири «гүлдөп өнүккөнү» чындык. Кыргызстандагы эркин ойлоону ар дайым кысмакка алып, муунтуп, куугунтукка алып турган ушул кочкорбаевдик стиль болду. Кочкорбаевчиликтин тираниясынын азабын кыргыз журту бардык жагынан аябай эле тартты.

Бүгүн да Кочкорбаевди корообуздан сүрүп чыгарып, кол булгап коштошуп турган жерибиз жок. Бул оңбогур улуттук кыртышыбызга тамырын терең житирип жиберген да. Кочкорбаев бүгүн биздин ар бирибиздин ичибизде отурат, кеп башында айтылгандай, бирибизде бүт турпаты менен, бирибизде азыраак же көбүрөөк даражада жашап жатса, бирибиздин ичибизде акыркы даакы жүн сыяктуу илээшип келет. Алдыдага милдет - мындан ары дал ушул ичибизде отурган Кочкорбаев - догматикти, Кочкорбаев - кулду, Кочкорбаев - маңкуртту, Кочкорбаев - тактекени акырындап өзүбүздөн бир талчыдан болсо да сыгып чыгарып отуруп, жок кылуу зарыл. Ичибиздеги кочкорбаевчиликтин катып калган мөнгүлөрүн эритип жок кылмайынча, биздин ишибиз оңой менен илгери жылбайт. Бул үчүн биздин ар бирибизден аябагандай чымырканган, эң зор, түйшүктүү ички рухий жана акыл-ой жумушу- талап кылынат.

Тыштан таңууланып, тартууланып жаткан жобо, аныктамаларды окутуп, үйрөтүп жатышкан идея, концепцияларды адам сын көз менен, шек саноо менен кабыл алышы абзел. Шектенүү - бул чындыкка карай жол деп бекеринен айтылбаса керек. Акыл-эстүү скептицизм, «макул болбоо маданияты» (Д.С.Лихачев) кишидеги рухий саламатчылыктын белгиси. Ушул нукта алганда, философ Декарттын төмөнкү сөзү абдан туура жана таасын айтылган:

«Мен шектенип жатам, демек, ойлонуп жатам, а эгер мен ойлонуп жатсам, демек, жашап жатканым ошол».

Туурасы ушул экен. Аныктама жоболорду кабыл ал, бирок колуңдан келсе аларды өз акылың менен кайрадан ачып чык. Чын-бышыгын аныкта, толукта же төгүндө, же жарым-жартылай макул де, мейли жартысы суроо бойдон, проблема бойдон калсын. Талдап, талкуулап, ишенип туруп, анан өзүңдүн менчик мүлкүнө айландыр. Идея, идеология официалдуу түрдө таңууланып, атайы үгүттөлүп, күч менен таратылып жатканда кабыл албасан, туура дебесең өмүргө коркунуч туулган кездер болот. Мындай учурда тышынан баш ийкеп, аргасыз макул болгону менен ичинен өзүнүн оппозициясын, «макул болбоо маданиятын», өзүнүн ички эркиндигин сактоого жараган адам таазим кылууга татыктуу.

Догматикалык түрдө окутуп, тарбиялоонун натыйжасы катары Кочкорбаевди, Сабитжанды, Таңсыкбаевди тааныгандан кийин мугалим төмөнкүдөй логикалык корутундуга такалат.

Турмуш фактыларынын, дүйнөнүн «ичеги-кардын» сыдырып, «тогуз катын» антарып, өз ишенимдерин өзүнүн жекече акыл жүгүртүүлөрүнүн жана ой толгоолорунун процесси менен түзүп чыккан, өзүнүн индивидуалдуу МЕНи, менчик позициясы бар, өзүн өзү башкарган, өзүн өзү ичтен жөнгө салган, тышкы авторитардык үстөмдүктү, ойду жана рухту тушаган ар кандай схемаларды, көрсөтмөлөрдү моюнга албаган, өзүн өзү кожоюн, эркин ойлонгон суверендүү инсан - бул рухий-интеллектуалдык жактан өркүндөөнүн жогорку деңгээли. Биздин ар бирибиз мына ушундай бийиктикке чыгууга умтулушубуз керек. Ата Журтубуз ушундай инсандары менен күчтүү болмок. Мугалимдин милдети – ушундай инсандарды тарбиялап чыгаруу.

III Бөлүм

Педагогикалык альтернатива:

«кулчулуктун жолунан» «эркиндиктин жолуна»

Грецияда балдарды айтылуу Эзоптун жомокторунун негизинде тарбиялашкандыктары тууралуу тарыхый маалымат бар. Ошондой жомоктордун биринде Прометей адамдарга эки жолду көрсөткөндүгү жөнүндө айтылат. Биринчи жол кулчулуктун жолу экен да, экинчи жол болсо, эркиндиктин жолу экен.

Эркиндиктин жолу адегенде далай жерге чейин кууш, секиртме таштуу, буруу-терүүсү көп, суусу жок, чырканак-чыргайга толгон опурталдуу жол экен да, аяк жагында кең жайыкка түшүп, тегиз жер менен уланып, жан жээктерине гүлбакчалар өсүп, андан ары түз, шыдыр кетет экен.

Кулчулуктун жолу тескерисинче. Ал башында түз, тегиз, эки жак жээгин бойлой жемиш бактар, гүлбакчалар жайнап өскөн, жүргүнчүгө рахат тартуулаган жол болуп, анан аягы барып, кууш капчыгайга түшүп, аска-таштуу, карагай-черлүү, чычырканактуу туюкту аралап кетет экен.

Жомоктун мааниси мында. Адам болуунун жолу оңой эмес. Өзүңдү өзүң камчыга алып, өзүңдү өзүң кайрап бүлөп, чекеңден тер чыгарып мээнет кылып, изденип турмуштун сыноолоруна түшүп, өйдө-төмөндү көрүп, кагылып-согулуп, жаштайыңдан такшалсаң-келечегиңе кең жол чапканың. Кыргыздын макалы менен айтканда, «Саргара жортсон, кызара бөртөсүң», «Мээнетин катуу болсо, татканың таттуу болот», бүгүн кулча иштесең, эртең бийче жашап, эркин болоорсуң деген маани. Бүгүнкү мээнетин — эртеңки дөөлөтүң. Бул жогоруда Прометей көрсөткөндөй “эркиндиктин жолу”.

Эңкейип иш кылгандан качып, куурай башын сындырбай, бекерчиликке, оңой оокатка көнүп, жеңил турмушка азгырылып, бирөөлөр белендеп берген даяр жолдун үстүндө кол жоорутпай, баш оорутпай шапар тепкенге адат алганың өз келечегинди бутунан чалганың. Бүгүн эчтекеге даярдыгың жок болсо – эртен бирөөгө көз карандысың. Бүгүнкү жыргалың – эртеңки кууралың, бүгүнкү бийиң – эртеңки ыйың. Жогорудагы “Кулчулуктун жолу” деген ушу.

Эзоптун жомогунун мааниси бүгүнкү тарбиячыны ойлонтот турган нерсе. Бул жомок улуу педагог А.Дистервегдин «жаман мугалим чындыкты өзү айтып берет, жакшы мугалим аны издеп табууга үйрөтөт» деген даанышман сөзүн эске салат. Биз педагогдор тарбия ишибизде көбүнчө «ыңгайлуу (удобный) балага», «тилалчаак балага», «татынакай элпек» балага ээ болгубуз келет. Айткан адеп эрежелерибизди «ачып көздү жумгуча» жаттап, дароо шатыратып кайра айтып берген, насаатталган сөздөрүбүзгө ар дайым баш ийкеп турган, бас деген из менен басып, айдаган жагыңа көнүп, кыргызча айтканда, «чайнап» берген нерсенди ошо замат жутуп, «аш» кылып турган баланы жакшы, «үлгүлүү» өсүп жаткан окуучу катары эсептейбиз. Бирок жакшылап терең карай келсек, биз жакшы көргөн «ыңгайлуу» апакай бала рухий изденүүлөрдөн улам ойлордун карама-каршылыгына кабылып, толгонуп кыйынчылыкка учурап, акыл-эс жана жандүйнө азабын тартып, алдыга карай илгерилеген жери жок. А чындыгында бардыгын механикалык түрдө жаттап кабыл алган «отличник – кул» (Өйдөдөгү Эзоптун жомогундагы “Кулчулуктун жолун эсте”) өсүп жатат.

Баланы баш ийдирип, сөзсүз угууга милдеттүү кылып, даяр жол-жоболорду таңуулап үйрөтүп, түшүнүк, идеяларды талдабастан механикалык түрдө кабыл алууга көнүктүрүү акыры

кандай натыйжага алып келе тургандыгы тууралуу атактуу педагог Исак Бекбоев мындайча жазат:

«Өзүнө ишенбөөчүлүктөн бала эч ойлонбостон чоңдордун көрсөтмөлөрүн ээрчигенди каалап, демилгечиликти көрсөтүүдөн коркуп, билимди формалдуу өздөштүрүп калат. Чындыгында эле, көз карандылык дал ушундай жагдайдан келип чыгат да, өспүрүмдүн жаратылышындагы ички эркиндиги жоголо баштайт». Баланын жандуу дүйнөсүн догматикалык алкакка камаган, окутуу, тарбиялоо жөнүндө Ч.Айтматов төмөндөгүдөй деп өкүнүү менен жазганын да, көз алдыга тарта өтсөк артык баш болбос: «Бала деген бул – көп жактуу чыгармачылык өнүгүүгө зор ички потенциалы бар табияттын бир гениалдуу табылгасы. Ал чоң кишилердин дүйнөсүнө аралашканда эле, мурдагы ичинде алоолоп күйүп турган жалыны өчүп, көп учурда догматикалуу, стандарттуу, бюрократ макулукка айланып чыга келет».

Биздин өмүр бою «ыңгайлуу», «удобный», бардыгына «ляппай» деп турган «тилалчаак» проблемасыз бала үчүн жүргүзгөн тарбия күрөшүбүздүн берген «түшүмү» жөнүндө акын да төмөндөгүчө таамай ырдап турат:

Акыр жүрүп кандай «түшүм» алдык биз,

Жаш баланы тарга камап кыскандан?

Бүгүн аның, бүжүрөгөн бечара,

Өз алдынча ой чурката албаган.

Бөлөк ооздон жаттап алган сөздөрдү,

Тотукушча кайталоодон талбаган.

Чиновниктин колундагы кол жоолук,

Акка каршы буйрук менен ок аткан.

Бирөөлөрдүн жетегинде жашаган,

Кимге керек күн карама ал адам.

Айталы дегенибиз, таалим-тарбия ишинде баланы Эзоптун жомогундагыдай «гүлбакча» менен башталган «кулчулуктун» жолуна салыштын зарылчылыгы барбы? Ушул жерден «Түлкү

менен кененин жарышы» аттуу кыргыз жомогу да эске түшөт. Жомокто мелдеш-жарыш учурунда кене акырын билинбей түлкүнүн жонуна отуруп алып, марага «биринчи» келет эмеспи. Ушу сыяктуу биз педагогдор дагы билим-тарбия процессинде окуучуну жонубуга отургузуп алып, ал жасай турган ишти өзүбүз жасап берип, окуучу үчүн өзүбүз ойлонуп, даяр чындыктарды тотукушча кайталаттырып отуруп, аны жарышта «жеңүүчү» кылабыз. А чынында бала алиги кенечесинен педагогдун «жонуна отуруп», «алдыга» жылбай, жомоктогу түлкүчөсүнөн мараны карай өзүнүн «төрт буту» менен жүгүрүшү керек эмеспи. Чуркаганда да Эзоптун жомогундагыдай «секиртме таштуу, караган-чыргайлуу» жол менен (таанып-билүүнүн, чындыкты издөөнүн жолу оңой эмес) чуркашы керек. Тарбия ишинде баланын сырткы бакыбатчылыгы эмес (внешнее благополучие), ички субъективдүү активдүүлүгү маанилүү. Мына ошон үчүн акын моминтип жазып жатат:

Тыштагы даяр жолдо таскак салсаң –
Туйгузат өзүң салган издин жогун.
Маанилүү азап менен издеп тапкан,
Өзүңдүн руханий ички жолуң.

Санап сен өмүрүңдүн фактыларын,
Айтпагын окуянын тышкы жагын.
Айткын сен жан дүйнөңдүн драмасын,
Айт мага ички жолдун таржымалын.

Демек, тарбия процессинде өспүрүм баланын руханий ички жолун, мындайча айтканда, анын тышкы биографиясын эмес, ички биографиясын жаратуу керек. Эзоптун жомогундагыдай каймана ыкма менен айтканда, баланы алиги «Эркиндиктин жолуна» салуу кажет. Ички биография «Эркиндиктин жолундагы» акыл ой жана жан дүйнө түйшүгүнүн «секиртме

таштуу, караган-чыргайлуу» кыйын-кезең аркылуу жаралып, өрүш алат. Татаал жолдо бутун ташка «тилдирип», чыргайга бетин «тыттырган» бала тажырыйбага ээ болуп, чындыкты өз түйшүк-мээнетти менен тапкан болот. Ал эми өз акыл-ой мээнетти, жан-дүйнө түйшүгү менен азаптанып ээ болгон чындык тарбиялануучунун өзүнүн менчик чындыгы жана ал эч убакта унутулбас бекем билим болмок.

Ушуга удаа айтсак, Чыгыш акылмандыгы чындыкка жетүүнүн жолу «Тарикат» жана «Хакикат» деген эки тепкичтүү болот деп үйрөтөт. Адамдын укканы жана көргөнү боюнча чындыкты билгени бул – тарикат тепкичи. Мисалы, бирөө мындай дейт: «Мен тажрыйба жүзүндө баштан кечирбесем да оттун күйгүзөрүн, уунун ууландыраарын эң жакшы билем, а түгүл мунун баарын көрүп турам го». Уккан-көргөнү боюнча ынаным-тарикат андан ары Хакикатка – экинчи тепкичке өсүп чыгат. Экинчи тепкичтин жайын билүү үчүн төмөндөгүнү окуйлу: «Мен өзүм уу ичип көрүп, анын ууландыруучу таасирин башыман өткөрдүм. Отко түшүп күйүп көрдүм. Мына ошентип, уунун ууландыруучу, оттун күйгүзүүчү күчүнө өз жон терим менен ишендим». Демек, экинчи тепкичте – хакикатта адам чындыктын өзү менен кошулат. Субъект менен объект биригет. Инсан тажырыйбага негизделген нагыз таанымга, нукура чындык – ишенимге ээ болот.

Мына ошентип, Эзоптун жогорудагы «Эркиндик жолу» жана таанып билүүнүн «Тарикат», «Хакикат» тепкичтери педагогдор үчүн символикалуу. Бүгүнкү биздин педагогикалык искусствобуз да тарбиялануучуларды ушул жол, тепкичтер аркылуу өткөрүшү зарыл деп ойлойбуз.

Деген менен чынын айтканда, элдик педагогиканын жана философиянын бул өңдүү акыл нускаларын профессионалдык педагогиканын теориясы эбак эле өз боюна сиңирип, бул багытта методологиялык мүнөздөгү орчундуу идеяларды педагог-практиктерге сунуп келе жатат. Бирок реалдуу педагогикалык

практика сунуш кылынган идея-методологиянын духунда иштөөгө (айрым оң тажырыйбаларды эске албаганда) эмдигиче дурустап көнө албай, баягы «тилалчаак, ыңгайлуу баланы» жаратып бере турган «кулчулуктун жолунан», көнүмүш репродуктивдик усулдун нугунан чыккысы келбейт.

Жогорудагы Прометей сунуш кылган «Эркиндиктин татаал жолунун», «Хакикаттын» жолунун идеясы илимий педагогикада «окутууга жана тарбиялоого инсанчыл-ишмерчил мамиле (личностно-деятельностный подход к обучению и воспитанию – А.Н.Леонтьев), «Кыйындыктын бийик деңгээлинде окутуу» (Обучение на высоком уровне трудности – Л.В.Занков) деген сыяктуу педагогикалык философия аркылуу чагылдырылып келет. Бул аталган принциптердин башкы маңызы баланын өзүнүн эмгек-мээнетине, ишмердигине жана ал ишмердикти уюштурууга негизги басымды койгондугунда, окуучунун өз тажырыйбасы аркылуу чындыкка ынанышын камсыз кылууну көздөгөндүгүндө, тарбиячынын күч-аракети менен тарбиялануучунун күч-аракети биригип, жуурулушуп каалаган натыйжаны алууга багытталышына жетишүүгө күч үрөгөндүгүндө, педагогдун монологунун үстөмдүгүнө эмес, диалогиялык маданияттын орун-очок алышына, субъект-объект (Мугалим – субъект, бала – объект) карым-катышы эмес, субъект менен субъекттин мамилесинин (мугалим менен окуучунун партнердук кызматташтыгы) өкүм сүрүшүнө умтулгандыгында. Инсанчыл-ишмерчил мамиле принциби боюнча бала дайыма эмгектин үстүндө, иштин кучагында болот. Алиги жомоктогу Кене сыяктуу ал мугалимдин «жонуна» минип, «чайнап» бергенин «жугуп», жеңил-желпи күн көрбөйт. Тескерисинче, алиге түлкүгө окшоп, «карагай-черди аралап», өзүнүн «төрт буту» менен чуркайт. Маселени, «түйүндөрдү» өз күч-аракети менен чечет. Кыскасы, «эркиндиктин жолуна» (Эзоп) түшөт. Тарбиячы-педагог тарбия сабактарын бала татаалдыкка кабылгыдай, кыйынчылыкка, тоскоолдуктарга учурагыдай, изденгидей, кызыгып ич жагынан күүгө келип, чындыктын өзөгүн таанып билүүгө, андап түшүнүүгө кумарланып, активдүү аракеттенгидей жагдайларды жаратып, ыкчылдык менен уюштурат. Тарбиялык кудурети бар проблемалуу кырдаалдарды түзүп, оюн ролун аткартып, маселенин төркүнүн

окуучу ишмердик аркылуу түшүнүп, изденүү түйшүгүнүн ичинен жаңы ой-пикирлер жана жыйынтыктар менен байып, өзгөрүп, жаңырып чыккыдай кылып таалим сабагын жүргүзөт. Изденүүнүн кыйын-кезендүү жолунда бала татаалдыкка тушугуп кыйналса да, таанып билүүнүн рахат-кубанычына батат. Инсан катары өйдөлөп-өсөт. Ал чындыкка өзүнүн «жекече жолу», жекече акыл-ой процесси жана индивидуалдуу тажырыйбасы аркылуу келет. Кыскасы, инсанчыл-ишмерчил мамиле принцибинин негизинде иштеген педагогика («Эркиндиктин жолу») тарбиялануучунун чындыкка карай «өздүк жолун» (собственный путь) жараткандыга менен баалуу. Ушул жерден тарбиячы мугалимдин эсине бир нерсени салып коелу. Эл мугалими, профессор Исак Бекбоев минтип жазат: «Бала күчтүү, таасирдүү сезимдерди каалайт. Ага бардыгы кызык. Кичинекей кезинде ал жөрмөлөгөндү, секиргенди, оюнчуктарды бузуп-жарып кайта жыйнаганды, ойногонду жакшы көрөт. Чоңоо түшкөндө ал ишинин натыйжасын досторуна көрсөтүп, ата-энесине мактангысы келет. Бала «Кантип?», «Эмне үчүн?», «Эмнеге?» деген сыяктуу суроолорду берүүнү каалайт. Ар нерсеге кызыгуучулук сезими бул – баланын жаратылышындагы табигый көрүнүш (И. Бекбоев. Педагогикалык процесс. – Бишкек, 2005, 7-8-беттер). Окуучу өспүрүм кезде приключенияга, детективге кызыгат. Кыскасы, алдыга кызыктуу собол таштап, ой чуркатууга, изденүүгө козуткан, проблемалуу, стандарттуу эмес тарбия кырдаалдары (воспитательные ситуации), окуу-тарбия сабактары баланын жогорудагыдай тынчы жок ынтызарлуу жаратылышына ылайык келет. Ылайык келмек турсун баланын табияты буга муктаж. Демек, баланын ушул жаратылышынан ынтызарлык касиетин туура пайдаланып, таалим-тарбия сабагын проблемалуу элементтерге бай кылып куруп, «эркиндиктин булуң-буйткалуу жолуна» (Эзоп) салып, окуучунун ышкы-ынтызарлыгын ого бетер жалындатып, чындыкка өзүнүн жекече жолу менен келишине жетишүүгө умтулуу тарбиячы үчүн бирден-бир туура жол экен. Демек, окуу-тарбия ишине инсанчыл-ишмерчил мамиле (лично-деятельностный) баланын табиятына ылайык келген эң туура гумандуу методология экен.

Дагы бир жолу билип коелу, азыркы мезгилде таалим-тарбия жагында жеке инсандын кайталангыс индивидуалдуулугу,

уникалдуулугу, анын эркин тандоосу жана тарбиялануучунун ички мүмкүнчүлүктөрүн эркин өнүктүрүү, жаратылыш берген жөндөмдүүлүктөрүн гүлдөй жайнатып ачуу жөнүндөгү гуманисттик педагогикалык концепция, турмушка кирип жатат. Азыр борбордук нерсе – өспүрүм баланын моралдык-этикалык маселелердеги өзүнүн эмоциялык-интеллектуалдык, аналитикалык руханий активдүүлүгү болуп эсептелет. Башкача айтканда, өйдөтө сүйлөнгөндөй, тарбиялануучунун эки жак жээги гүлгө оронгон түптүз тротуар менен кыйынчылыксыз, шандуу («кулчулуктун жолу») басканы эмес, «секиртме таштуу, буруу-терүү», түйшүктүү акыл-эс жолу менен («эркиндиктин жолу») басканы маанилүү. Бүгүн мугалимдин стимулдоочу, жетектөөчү күчү менен тарбиялануучунун адам болууга ич жактан шыктануусу, өзүнүн инсандык МЕНин өз аракет-мээни менен түзүүгө умтулушу, өз позициясын өзү ич жактан аныкташы, өзүн-өзү тарбиялоосу, нравалык жактан өзүн өзү өнүктүрүүсү, өзүн өзү реализациялоосу маанилүү. Бүгүнкү педагогика адеп-ахлак деген нерсе тышкы факторлордун таасири менен гана эмес, адамдын өзүнүн ички керектөөлөрү, каалоолору, жеке субъективдүү тажырыйбасы аркылуу да жаралат деген философияны карманып турат. Ал эми тарбиячы – мугалимге болсо баланы «жүгөндөп» жетелеген өкүм башкаруучунун ролунан, жеткинчектин коомдун адеп-ахлак нормаларын өздөштүрүү жана нравалык изденүү, жанагындай өзүн өзү өстүрүү жолундагы шыктандыруучунун, кызматташ партнердун, кылдат багыттоочунун, «туюктан» жол табууга сүрөөнчүнүн, «ат таптаган саяпкердин, куш таптаган мүнүшкөрдүн» статусуна көчүү талабы коюлуп отурат. Баланы Эзоптун жомогундагы Прометей көрсөткөн «эркиндиктин жолу» менен алып кетүү керек.

МАЗМУНУ

I Бөлүм

Жаңычыл изденүүнү өкүсткөн педагогикалык догмалардан окуучуну өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай.....	3
1. Ийгиликтин иллюзиясы.....	3
2. Класстагы сабак – кош канаттуу куш сыяктуу.....	4
3. Окуучу – “эстеп калуучу аппарат” эмес!.....	5
4. Артта калган окуучуну лидерге айланткан бүгүнкү күндүн Толубайы же Бектур Исаковдун өрнөгү.....	7
5. “Сакадай бою сары алтын” жана “жаңы гана жааган аппак кардай”.....	8
6. Толубай сынчынын педагогикалык осуяты же элдик акылмандыктын гүлазыгынан азыктануу – бүгүнкү окуу-тарбиянын муктаждыгы.....	8
7. Артта калган окуучуну лидерге айланткан бүгүнкү күндүн Толубайы же Бектур Исаковдун өрнөгү.....	11
8. Педагогикалык догмалардан окуучуну өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай.....	12

II Бөлүм

«Агай, эмне үчүн атынып өлгөн жоксуз?»

(Ч.Айтматов-педагог окуу-тарбия ишиндеги авторитардык догмаларга жана көнүмүштөргө каршы).....	16
1. Кочкорбаев.....	17
2. Сабитжан.....	27
3. Таңсыкбаев.....	30

III Бөлүм

Педагогикалык альтернатива: «кулчулуктун жолунан» «эркиндиктин жолуна».....	36
---	----

Байгазиев Советбек

Чыгармачыл изденүүнү өкүсткөн педагогикалык догмалардан окуучуну өстүрүп-өнүктүрүүнүн диалектикасына карай (мугалимдер үчүн)

Басууга 17.01.2017 кол коюлду
Форматы 60x84 1/16, Көлөмү 3,5 б.т.
Нускасы 500 экз.

«AS Print» басмаканасында басылды
Кыргыз Республикасы, Бишкек ш.

